

СІНТАКСІЧНЫЯ АПЛІКАЦЫЙНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ Ў П'ЕСАХ БЕЛАРУСКІХ ДРАМАТУРГАЎ

А. М. Шубадзёрава

(Установа адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»,
кафедра агульнага і славянскага мовазнаўства)

Разглядаецца структура і змест аплікацыйных сінтаксічных канструкцый. Акцэнтаецца ўвага на асаблівасці іх ужывання ў п'есах беларускіх драматургаў.

Адметным спосабам пабудовы некаторых экспрэсіўных канструкцый з'яўляецца аплікацыя. У навуковых даследаваннях апошняга часу лінгвісты звяртаюць увагу на тое, што аплікацыя ўзнікае ў выніку лагічнага аб'яднання, накладання сінтаксічных адзінак рознай будовы – словазлучэнняў, сказаў.

Аплікацыйныя канструкцыі маюць спецыфічную структуру: як правіла, у іх склад уваходзяць два асноўныя кампаненты: зыходны і аплікант. У якасці зыходнага кампанента могуць выступаць поўныя паводле будовы простыя сказы або словазлучэнні, аплікуюцца звычайна няпоўныя сінтаксічныя адзінкі і словазлучэнні. Аплікант звязваецца з зыходнай канструкцыяй пры дапамозе апорнага слова, якое з'яўляецца агульным для іх і можа быць монасемічным ці полісемічным. У якасці аб'екта даследавання былі выбраны аплікацыйныя канструкцыі, у якіх апорнае слова рэалізуе два розныя лексічныя значэнні ці сэнсавыя адцэнні.

У п'есах беларускіх драматургаў сустракаюцца сінтаксічныя канструкцыі, утвораныя пры дапамозе аплікацыі як словазлучэнняў, так і сказаў. Словазлучэнне – прадукцыйны сродак пабудовы аплікацыйных адзінак. У структурнае і сэнсавое цэлае аб'ядноўваюцца: а) два свабодныя словазлучэнні, б) свабоднае і фразеалагічнае словазлучэнне, в) два фразеалагічныя словазлучэнні. Абавязковым элементам такога аб'яднання з'яўляецца агульнае для словазлучэнняў слова.

У драматургічных творах найчасцей аплікуюцца дзеяслоўныя словазлучэнні: [*Рыта:*] *Толькі чэсна... Каго ты больш любіш – мяне ці свае паравозы?..* (М. Матукоўскі. Паядынак.) Выдзеленая канструкцыя ўтвараецца ў выніку спалучэння свабодных словазлучэнняў *любіш мяне* і *любіш паравозы*, у якіх апорнае слова *любіш* выяўляе розныя значэнні 'адчуваць любоў да каго-небудзь' і 'мець цікавасць да чаго-небудзь'.

Менш пашыраны ў п'есах аплікацыйныя канструкцыі, утвораныя шляхам аб'яднання іменных словазлучэнняў: [*Хірт:*] *Магчыма, тады я толькі дадам – альбо нас з вамі чакаюць жалезныя крыжы, альбо асінавыя...* (А. Маўзон. Канстанцін Заслонаў.) Гэты аплікацыйная пабудова – вынік накладання двух словазлучэнняў (*крыжы жалезныя* і *крыжы асінавыя*), галоўнае слова якіх (*крыжэ*) мае два значэнні ('знак узнагароды' і 'сімвал, прадмет культуры хрысціянскай рэлігіі').

У сінтаксічных адзінках, утвораных аплікацыяй свабоднага і фразеалагічнага словазлучэнняў, кампанент фразеалагізма адначасова з'яўляецца і часткай словазлучэння: [*Пасіёра:*] *Ціха, бабы! Слухай, народ! Не да бабскіх спрэчак. Не за валасы, за душу ўханілі.* (У Караткевіч. Званы Віцебска.) У выдзеленым прыкладзе накладваюцца свабоднае словазлучэнне *ўханіць не за валасы* і фразеалагізм *уханіць за душу* з агульным дзеясловам *уханіць*, які, спалучаючыся са словамі *валасы* і *душа*, рэалізуе розныя лексічныя значэнні ('узяць паспешлівым рухам рукі' і 'перажыць што-небудзь цяжкае, непрыемнае').

Рэдка ў п'есах беларускіх драматургаў сустракаюцца сінтаксічныя адзінкі, утвораныя аплікацыяй фразеалагічных словазлучэнняў: [*Гаспадар (віцэ-прэзідэнту):*] *Выйдзі к народу. Для рэкламы. Абяцай рэформы. Падабайся натоўпу. Пацалуй якога-небудзь дзіцёнка. Вытры насавічком слязу. Стукай у грудзі. Ідзі, друг народа. Тачы язык і зубы. Для ўлады яны вострыя трэба.* (А. Макаёнак. Кашмар.) Аб'яднанне двух структурна-аднатыпных фразеалагізмаў (*тачыць язык* і *тачыць зубы*) з агульным кампанентам *тачыць* дазваляе адначасова ўспрыняць значэнне абедзвюх устойлівых адзінак ('ненавідзячы каго-небудзь, рыхтаваць яму непрыемнасць' і 'дазваляць сабе гаварыць лішняе').

Сінтаксічныя канструкцыі з аплікацыяй сказаў у п'есах беларускіх драматургаў будуцца па наступных мадэлях:

а) зыходны кампанент – просты двухсастаўны поўны сказ, аплікант – просты сказ няпоўнай будовы. Напрыклад, [*Жлуқта:*] *Магу ў заклад ісці, што вы застаняцеся з носам. Вось таварыш Язва сведка будзе.* [*Язва:*] *Не ведаю, як хто, а я тут напэўна выйграю: ці ён застанеца з носам, ці вы з рагамі, усё роўна чарка мне будзе.* (К. Крапіва. Мілы чалавек.) Выдзеленая сінтаксічная канструкцыя ўтвараецца ў выніку аплікацыі двух сказаў: поўнага двухсастаўнага *ці ён застанеца з носам* і кантэкстуальна няпоўнага з прапушчаным дзеясловам-выказнікам *ці вы з рагамі*. Апорнае слова *застацца* ў першым сказе выступае з непрамым значэннем 'быць апярэджаным, зганьбаваным', а ў аплікацыйным сказе яно набывае іншы сэнс ('быць падманутым').

б) зыходны і аплікацыйны кампаненты – няпоўныя сказы (кантэкстуальныя ці эліптычныя). Напрыклад: [Мульцік:] *А будзе ў мяне конь, ды я на ім паўсвету аб'ездзіў бы... Жыць мне з ім лягчэй будзе. Сябе карміць буду, і застанецца яшчэ. А так, год-два, я ж дзяржаве на шыю сяду, як і ты!* [Гастрыт:] **Я не на шыі! Я на пенсіі!** (А. Дударэў. Вечар.) Аплікацыйная канструкцыя **Я не на шыі! Я на пенсіі!** утвараецца ў выніку накладання няпоўных кантэкстуальных сказаў з агульным апорным словам *сядзець*, якое падказваецца кантэкстам, бо ўжываецца ў папярэдній рэпліцы. У якасці кампанентаў аплікацыйных адзінак могуць выступаць няпоўныя эліптычныя сказы: [Дзераваед (хапае аўтамат):] *Ашалела, дзеўка! Куды лезе? Куды?! (Крычыць.) Паўзі, дурная! Лажысь! Што ў цябе ў галаве, прыпадочная?* [Ліда:] **Невідзімкі, дзед. Невідзімкі ў галаве... Дзе Лёнька?** (А. Дударэў. Дыялог.) У абодвух сказах, зыходным і аплікацыйным, прапушчаны дзеяслоў-выказнік, аднак яго пропуск не ўплывае на разуменне сэнсу выказвання. У першай рэпліцы дыялога апорнае слова *ў галаве* рэалізуе фразеалагічнае значэнне 'з'яўляцца мэтай, намерам каго-небудзь', а ў другой – выступае з прамым значэннем 'верхняя частка цела чалавека', актуалізатарам якога з'яўляецца слова *невідзімкі*.

Структура аплікацыйных адзінак уплывае на іх семантыку. Даследчыкі адзначаюць, што "пры ўспрыманні аплікацыйных канструкцый (асабліва вусным) на першае месца выходзіць іх сэнс, гульня слоў. Пры стварэнні канструкцыі працэс мыслення ідзе двума шляхамі: па-першае, выяўляецца структурная семантыка блока. Па-другое, у адпаведнасці з воляй аўтара, яго мысленнем, ведамі, патрэбамі кантэксту, сітуацыяй маўлення расшчапляецца інтэнсіонал, гзн. ядро значэння (лексічнага ці граматычнага). Адна частка яго напаўняе зыходны сказ канструкцыі, другая змяшчаецца ў аплікацыйным сказе. Канчатковая мэта логіка-мысленчых аперацый – пераасэнсаванне лексіка-граматычнага саставу першай часткі аплікацыйнай пабудовы" [1, с. 190].

Структурныя і семантычныя асаблівасці аплікацыі даюць магчымасць актыўна выкарыстоўваць яе як прадукцыйны спосаб пабудовы каламбураў, асноўнай прыметай якіх з'яўляецца двухсэнсавасць, якая "дазваляе не толькі неадназначна выказаць думку, але і па-рознаму ўспрыняць яе" [3, с. 4]; з'яўляюцца канструкцыі, якія "складаюцца з апорнага слова і залежных ад яго кампанентаў паратаксіснага рада, раўнацэнных граматычна, але семантычна разнапланавых" [2, с. 45].

Аплікацыйныя канструкцыі маюць багаты стылістычны патэнцыял. У п'есах беларускіх драматургаў яны выкарыстоўваюцца для стварэння гумару, сатыры, іроніі, а таксама маўленчай характарыстыкі персанажаў.

Літаратура

1. Архипова, И. В. Взаимодействие смысла и формы в конструкциях с синтаксической аппликацией / И. В. Архипова. – Вестник Адыгейского государственного университета. – 2006. – № 1. – С. 189–191.
2. Рагаўцоў, В. І. Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі : манаграфія / В. І. Рагаўцоў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова. – 2002. – 304 с.
3. Шубадзёрава, А. М. Каламбур у беларускай драматургіі : метадычныя рэкамендацыі / А. М. Шубадзёрава. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2007. – 56 с.